

ДО ПИТАННЯ ПОЛІСЕМІЇ У НАУКОВО-ТЕХНІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ)

Предмет дослідження – полісемія (багатозначність) як мовна універсалія та її проявлення у науково-технічній термінології (на матеріалі французької мови).

Мета дослідження – визначити причини виникнення полісемічних науково-технічних термінів та дослідити їх функціонування на матеріалі термінологічних французько-російських словників з машинобудування, металургії, інформатики та електротехніки.

Термін “полісемія”, так як і “моносемія”, був введений у лінгвістичну термінологію французьким філологом М.Бреалем у 1897 р.[1, с.285]. Полісемія є мовною універсалією, вона характерна для будь-якої мови та є наслідком асиметричності мовного знаку, суть якої полягає, як визначав С.Карцевський, в тому що “обозначающее стремится обладать иными функциями, нежели его собственная; обозначаемое стремится к тому, чтобы выразить себя иными средствами, нежели его собственный знак: они асимметричны; будучи парными, они оказываются в состоянии неустойчивого равновесия” [2, с.71].

З.Н. Левіт [3, с.101] визначає багатозначність як наявність у межах семантичної структури одного слова низки значень, які групуються навколо одного спільного семантичного ядра. Полісемія є характерною рисою загальноновживаної немотивованої французької лексики, вона обмежує семантичну автономність слова та підвищує значення контексту [4].

С.Ульман [5, с.199] визначав значення цього явища у синхронічному, і у діяхронічному плані. Суто синхронічне поняття – полісемія – викликає важливі наслідки діяхронічного порядку: слова можуть набувати нових значень, не втрачаючи при цьому вихідного. Результатом цього є еластичність семантичних відносин. У синхронічному плані значення полісемії стосується економії мовних засобів висловлювання. А.Гільбер [6] писав про деяку двозначність, яка виникає при вживанні термінів “полісемія” та “моносемія” для характеристики типу значення слова, тому що насправді будь-яке слово у плані “того, що означається” завжди є сукупністю окремих ознак /сем/, а не якоюсь одиничною семою. Моносемічними є слова, в яких одній значущій формі відповідає один пучок постійних сем; у полісемічних словах одна й та ж значуща форма пов’язана з багатьма пучками сем, які відрізняються їх комбінаціями. Проблема полісемії виникає, якщо відокремлювати мову як систему і мову як мовлення, якщо визнавати в кожній конкретній мові лексичну систему номінацій (сумі слів та виразів) та реальне функціонування слів у мовленні. Багато лінгвістів визнають, що “...слово существует в 2-х своих модификациях: как виртуальный полисемантический знак в системе номинаций, в вокабуляре и как расчленённый, актуальный знак в речевом использовании» [7, с.404]. Таким чином, полісемія слів притаманна їм тільки у парадигматиці, а синтагматичний зв’язок прибирає багатозначність словесного знака. У цьому полягає діалектична єдність полісемії та моносемії слова.

Екстралінгвістичними факторами, які спричиняють виникнення полісемії, є соціальні реформування і трансформації, науково-технічний та культурний прогрес. Основними загальнономовними процесами є звуження та розширення значення, “зковження” значення, метафоричні та метонімічні перенесення значення.

Багато лінгвістів зазначають, що специфічною рисою знака-терміна є його прагнення до моносемії, тому що «сама природа знака-термина с однозначным соотношением означающего лишает его всяких предпосылок для развития полисемии...»[8, с.65]. Кожна наука потребує у системі слів і виразів для точного позначення своїх понять і категорій, тому ідеальною умовою функціонування термінів у межах будь-якої термінології є їх моносемія. Але ж тоді такий однозначний знак-термін не був би лінгвістичним знаком, а чистим символом, у якого за будь-яких обставин семантичний вміст залишається незмінним, таким, яким його наділив творець. Терміни ж є словесними знаками «природної» мови, тому зазнають впливу всіх лексико-семантичних процесів, які мають місце у загальнолітературній мові. Ці процеси реалізуються в рамках окремих термінологій у тих межах, які не порушують семантичної визначеності термінів. Визначають такі типи термінологічної багатозначності:

- полісемія всередині однієї термінологічної системи;
- полісемія міжтермінологічна;
- семантичний розвиток терміна і набуття ним нетермінологічного значення;
- семантичний розвиток багатозначного слова загальнолітературної мови і набуття ним термінологічного значення.

1. Термінологічна полісемія всередині однієї термінології є результатом перенесення значення на основі метонімії та синекдохи. Група цих термінів належить до разряду абстрактних понять, у яких поряд з цими загальними значеннями відбувається їх конкретизація. Існує спеціальний термін для цього виду багатозначності – «категоріальна багатозначність», яка полягає в тому, що вміст поняття складається з ознак, які належать одночасно до кількох категорій [8, с.6]. Приклади: між собою пов’язані

- властивість, прилад, який має цю властивість, величина:
capacité, f – 1. ємкість, 2. конденсатор, 3. одиниця ємкості;
- процес і величина : tension, f – 1. напруга, 2. одиниця напруги;

-явище і величина: *courant électrique* – 1. ел.струм, 2. одиниця ел.струму;

-процес і явище: *radioactivité*, *f* – 1. радіоактивність (процес), 2. радіоактивність (явище).

Можна також відокремити разряд конкретних полісемічних термінів, які означають інструменти, деталі, снаряддя, у яких мали місце метонімічні перенесення значень. Приклади:

Manchon, *m* – 1. втулка, 2. муфта, злучник, 3. патрубок, раструб, 4. патрон;

Arbre, *m* (маш.) – 1. вал, 2. вісь, 3. розточна оправка, 4. шпіндель, 5. охоплена поверхня валу, (інф.) – 1. дерево, деревовидна схема, 2. граф без циклів.

Двозначність прибирає контекст, який має важливе значення для термінології, тому що зміст терміна розкривається тільки через його реальне функціонування, через поданий метасинтаксис [9, с.8]. К.Дюрьо визначає роль контексту як фільтру, який перепускає невідповідні значення, а залишає тільки те, яке придатне до будування розуміння [4].

2. Полісемія міжтермінологічна полягає в тому, що термін однієї термінології позичається іншою термінологічною системою. Це відбувається у період розвитку нової галузі науки або техніки, коли для назви нових понять або предметів використовуються вже існуючі терміни. Як визначав Л.Гільбер [6], знаки, вибрані із їх семантичного поля, зберігають своє перше знакове значення, та ще й отримують нове. Результатом є тимчасова або остаточна полісемія терміна. Наприклад, велика кількість термінів перейшла із морської термінології до термінології авіації: *gouvernail de direction*, *pilote*, *hélice*, *passager*, *baliser*, etc.

3. Внаслідок зростаючого впливу науки і техніки на повсякденне життя людини відбувається семантичний розвиток термінів: на основі метафоричних транспозицій виникають їх переносні значення, які переходять до загальноновживаної лексики:

alliage, *m* – 1. (métal.) (stop) *Produit de caractère métallique résultant de l'incorporation d'un ou plusieurs éléments à un métal*. 2. (fig.) (сплав) *Mélange impur : «alliage de bien et de mal»* ;

déphasage, *m* – (зсув фази) 1.(Electr.) *Se dit d'une grandeur alternative qui présente une différence de phase avec une autre grandeur de même fréquence*. 2. (fig.) (зрушення, зсув) *Perte de contact avec la réalité*.

4. Семантичний розвиток багатозначного слова загальнолітературної мови і набуття ним термінологічного значення. У кожній термінологічній системі є певна кількість слів загальнолітературної мови у спеціальному термінологічному значенні. Використання загальноновживаних слів для позначення спеціальних понять є традиційним та продуктивним засобом. Як зазначають лінгвісти [9, с.24], потребу у нових назвах, яка пов'язана з науково-технічним прогресом, не можна задовольнити тільки створенням нових слів-термінів; мобільність поняттєвих структур, які пристосовуються до прогресу знань та досвіду людини, супроводжується деяким відставанням лінгвістичних структур, через що для номінації нових науково-технічних досягнень використовуються словесні знаки, які вже існують у системі загальнолітературної мови.

Проаналізувавши умови та межі лексико-семантичного варіювання полісемантичних слів (іменників) загальнолітературної мови, які мають термінологічні значення в термінології електротехніки, ми відокремили 2 групи:

1 група – мають місце або а) процес конкретизації абстрактних понять і термінологічне значення знаходиться на верхньому рівні конкретизації та спеціалізації, або б) звуження значення конкретних понять.

Приклади: а) *accord*, *m* ; *asservissement*, *m* ; *commutation*, *f* ;

Accord, *m* – погодження, згода, (тех.) – настроювання; *commutation*, *f* – заміщення, (тех.) переключення;

б) *collecteur*, *m* – збирач, (тех.) – колектор, приймач; *noeud*, *m* ;

2 група – термінологічне значення виникає внаслідок метафоризації загальноновживаного слова. Приклади: *arc*, *m* – лук (снаряддя для стріл), (тех.) – електрична дуга; *peau*, *f* – шкіра, (тех.) – *effet de peau* – поверхневий ефект; *couronne*, *f* – вінок, (тех.) – коронний розряд, корона, кільце; *cône*, *f* – *rig*, (тех.) *rig* розрядника; *bras*, *m* – рука, (тех.) – плече (вимірювального мосту), рукав, кронштейн.

Проаналізувавши фактичний матеріал під час розгляду більшості прикладів, можна зробити висновки: термінологічні значення полісемантичних слів загальнонародної мови утворюються або в процесі звуження та спеціалізації понять, або в процесі метафоричних перенесень значення. Крім того, всередині окремих термінологій спостерігаються перенесення значень на основі метонімії та синекдохи.

Джерела та література

1. Bréal M. *Essai de sémantique*. 3-e édit. – P., 1902.
2. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка. – М., 1968.
3. Левит З.Н. Лексикология французского языка. – М., 1979.
4. Durieux Ch. Le contexte : filtre ou membrane ? – www.perso.univ-lyon2.fr/~thoiron/JS%20LTT%202005/pdf/Durieux.pdf
5. Ullmann S. *Précis de sémantique française*. – Berne, 1959, 2-e édit.
6. Guilbert L. *Les vocabulaires techniques et scientifiques*. – « Langue française ». – 1973. – №17.
7. *Общее языкознание*. – М., 1972.
8. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность терминов. – М., 1977.
9. Даниленко В.П. Русская терминология. – М., 1977.
10. Горохов П.К., Горькова В.И. и др. Французско-русский электротехнический словарь. – М., 1989.

11. Башкиров И.А., Коганов Д.Я. Французско-русский словарь по машиностроению. – М., 1974.
12. Глузман И.С., Боровикова Л.И. Французско-русский словарь по вычислительной технике. – М., 1987.
13. Мырцымов Л.Б., Вульфович Л.В. и др. Французско-русский металлургический словарь. – М., 1988.
14. Petit Larousse illustré. – Paris, 1991.
15. Гак В.Г., Ганшина К.А. Новый французско-русский словарь. – М., 2004.

Summary

The subject matter is the manifestation of polysemy as a language universal in the scientific and technical terminology (in French). The research objective of the research is to determine the causes of polysemic scientific and technical terms and to analyze their functioning in metallurgy, machine engineering, information science and electrical engineering. Terminological meanings of common polysemic words are formed either in the process of narrowing or specialization of notion, or in the process of metaforization. In some terminologies the transition of meaning on the basis of metonymy and synecdoche are observed.

Н. В. Чумакова

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ МЕТАФОРИ ТА МЕТАФОРИЧНИХ ВИРАЗІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ (НА МАТЕРІАЛІ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТІВ)

Метафора – важливий компонент науково-технічних текстів, який повною мірою відображає всю динаміку живого функціонування мови в науково-технічній сфері спілкування. Виникає реальна необхідність у вивченні цього важливого мовного явища і в наданні конкретних рекомендацій з перекладу метафоричних засобів. Подібні дослідження сприятимуть підвищенню якості науково-технічного перекладу, роль якого зростає у зв'язку з тим, що широкому колу фахівців і вчених різних країн необхідно знайомитися з новітніми досягненнями в галузі науки й техніки.

Проблема метафори не є новою. У свій час її розробляли М.Блек, Нікітін, Апресян, Р.Стернберг та інші. У сучасних працях з метафори можна виділити три основних погляди на її лінгвістичну природу: метафора як спосіб існування значення слова; метафора як явище синтаксичної семантики; метафора як спосіб передачі змісту в комунікативному акті. Однак досвід науково-технічного перекладу показує, що як загальні, так і термінологічні словники не містять еквівалентів, які потрібні для передавання метафоричних засобів українською мовою при перекладі науково-технічних текстів. У словниках зафіксовані перекладні еквіваленти, що відображають семантику метафоричних засобів у загальнонародному використанні, які часто передають лише основні денотативні значення слів і не допомагають перекладачеві у пошуках адекватного перекладного еквівалента.

Актуальність цього дослідження полягає у знаходженні міжмовних еквівалентів метафоричних засобів для передавання їх загальнонаукових значень у науково-технічних текстах. Порівняльне лінгвоперекладацьке дослідження особливостей метафоричних засобів і опис способів їх перекладу з англійської мови на українську набувають у наш час особливого значення у зв'язку з необхідністю всебічного вивчення мови науки й техніки на сучасному етапі науково-технічного прогресу.

Отже, ця стаття має на меті розглянути специфічні якісні особливості метафоричних засобів з боку тих семантичних і стилістичних змін, яким вони піддаються в текстах науково-технічної літератури; на основі порівняльного аналізу текстів мовою джерела (ДМ) і текстів мовою перекладу (ПМ) визначити основні лексико-стилістичні трансформації для передавання метафоричних засобів у науково-технічних текстах.

Теоретичним підґрунтям дослідження стали праці В. Карабана, Т. Казакової, С. Тер-Минасової, Г. Мірама, Т. Стародубцевої, О. Александрової, М. Рогової, С. Гусєва, Р. Гіора, С. Пруса, С. Глюксберга та ін. У якості фактичного матеріалу для аналізу було використано сучасні видання, присвячені комп'ютерній проблематиці (2000–2004 pp): MSDN magazine (журнал для розробників), що видається компанією Microsoft, зміст веб-сайту компанії Microsoft, матеріали сайту ZDNet.com (новини комп'ютерних технологій), специфікація USB Wireless Specification англійською мовою та їх переклади українською мовою.

Термін “метафора” означає механізм мовлення, що полягає у вживанні слова, яке означає певний клас предметів, явищ та ін., для характеристики або найменування об'єкту, що входить до іншого класу об'єктів, аналогічно даному у будь-якому відношенні [1, с.38]. Зараз спостерігається тенденція до збереження метафоричної образності у перекладі, що певним чином пов'язано з послабленням жанрово-стилістичних норм в українській мові щодо вживання жаргонізмів та професіоналізмів. В англійських науково-технічних текстах метафоричні засоби вживаються доволі широко, адже вони сприяють передаванню і сприйняттю інформації в більш доступній формі, привертають увагу читача до поставленої проблеми, а також дозволяють авторів в більш зрозумілій формі обґрунтувати правомірність своїх поглядів, залучити читача до своїх міркувань [2, с.91].